

Liefdeslied

Alex Miller

Liefdeslied

the house of books

Oorspronkelijke titel

Lovesong

Uitgave

Allen & Unwin, Australia

Copyright © 2009 by Alex Miller

Copyright voor het Nederlandse taalgebied © 2011 by The House of Books, Vianen/Antwerpen

Vertaling

Davida van Dijke

Omslagontwerp

Studio Jan de Boer BNO, Amsterdam

Omslagillustratie

Christine Rodin/Trevillion Images

Foto auteur

Vincent Long

Opmaak binnenwerk

ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 443 2978 0

D/2011/8899/16

NUR 302

www.thehouseofbooks.com

All rights reserved.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Voor Stephanie
en voor onze kinderen
Ross en Kate.*

En voor Erin

*Meisjes van Jeruzalem,
ik bezweer jullie bij de gazellen
en bij de hinden in het veld:
wek de liefde niet,
maar laat haar sluimeren
zolang ze wil.*

HOONGLIED VAN SALOMO

*T*oen wij in de jaren zeventig in deze buurt kwamen wonen, zat er een stomerij vlak naast de slijter. De stomerij werd gerund door een Maltees echtpaar, Andrea en Tumas Galasso. Mijn vrouw en ik hebben ze goed gekend. Een paar jaar geleden sloten de Galasso's hun zaak. Het was niet bekend waarom ze de stomerij hadden opgedoekt. Geen briefje op de deur met uitleg voor teleurgestelde klanten, niets wat ons geruststelde dat de zaak snel weer open zou zijn. Het pand waar de stomerij al die jaren in gevestigd was geweest bleef heel lang leegstaan, en achter de winkeldeur hoopten reclamefolders en onbetaalde rekeningen zich op.

Mijn dochter woont bij me in. Ze is achtendertig. Toen haar huwelijk strandde, zocht ze tijdelijk onderdak bij mij. Het zou voor een week of twee zijn, tot ze alles weer op een rijtje had voor zichzelf. Dat is nu vijf jaar geleden. De afgelopen Australische winter heb ik in Venetië doorgebracht, en toen ik thuiskwam in Melbourne wachtte me een lege koelkast. Ik zou niet weten waar-

óm Clare nooit boodschappen doet. Ze is een succesvol ontwerpster en heeft geld genoeg, dus dat is het niet. Als ik haar vraag waarom ze geen eten koopt, zegt ze: 'Ik koop wél eten, hoor.' Maar ze doet het niet. Waar is dat eten dan? Ik had een taxi genomen vanaf het vliegveld, ging mijn huis binnen en liep regelrecht de keuken in, naar de koelkast. Geen melk! Ik was uitgeput door de eindeloos lange vlucht uit Venetië en ik deed waarschijnlijk een beetje nors tegen Clare. Maar zij barst altijd nóg sneller in tranen uit dan haar moeder al deed. Ik zei dat het me speet, en dus huilde ze nog even door. 'O, dat zit wel goed, papa. Ik weet dat je het niet zo bedoelde.' Soms kan ik haar niet volgen.

Ongeacht onze moderne, gigantische passagiersvliegtuigen lijkt Venetië zich nog steeds op een andere planeet te bevinden dan Melbourne. Ik moest hier echt weer even mijn draai vinden. Al gaan die lijntoestellen tegenwoordig nog zo snel en zijn ze nog zo comfortabel, met alle mogelijke entertainment aan boord, Venetië zal Melbourne nooit nader komen. Het is nog even ver weg als in de periode van de doges. In Melbourne was het inmiddels voorjaar en alles hier scheen me erg droog en kaal toe. Plus dat ik thuis verwelkomd werd door een lege koelkast. Zo was het, in mijn herinnering. Ik kon niet eens een kopje thee voor mezelf zetten. Dus twee minuten nadat ik uit de taxi was gestapt ging ik op weg naar de winkels.

Toen ik bij de slijter de hoek omging, twijfelde ik nog of ik nu blij was om weer thuis te zijn, of dat ik spijt had dat ik niet nog een paar maanden in Venetië was gebleven. Of een paar jaar. Of voor altijd. Waarom niet? Ik passeerde het pand waar ooit de stomerij had gezeten en liep me neerslachtig af te vragen waarom ik eigenlijk naar huis gekomen was. Op dat moment drong een verrukkelijke geur van ovenverse pasteitjes mijn neus binnen.

Liefdeslied

Twintig jaar lang waren we op weg naar de winkelstraat langs de Galasso's gelopen. Al die tijd hadden we de chemische lucht van de stomerij opgesnoven. Maar nu... ik hield halt en keek door de open deur naar binnen. Er zat een nieuwe winkel in. Een patisserie, die zo te zien ook luxebroodjes verkocht. Waarschijnlijk stond ik te glimlachen, het was zo'n aangename verrassing. De vrouw achter de toonbank ving mijn blik op en beantwoordde mijn glimlach, alsof ze er blij van werd dat een onbekende vanaf de straat haar mooie, nieuwe zaak bewonderde. Het was zaterdagochtend. De winkel stond vol klanten en ze had het druk, dus het moment van begroeting tussen ons was heel kort. Niettemin monterde haar glimlach me op en ik liep verder de straat door, blij dat ik naar huis gekomen was en niet voor de rest van mijn leven in Venetië was gebleven.

Venetië maakt me melancholiek. Die tijdloze stad overtuigt je er steeds weer van dat alle inspanningen zinloos zijn. Ik heb zo'n vermoeden dat Venetië dat effect op iedereen heeft. Wanneer ik daar rondloop, voel ik me soms net de hoofdpersoon uit John Banvilles *De onaanraakbare*: Victor Maskell. De in zichzelf gekeerde kunstkenner annex meesterspion die zich schuilhoudt in Italië, en die van lieverlee begrijpt dat hij gedoemd is te falen. Een gevoel dat ik persoonlijk niet zo erg vind. Ik heb altijd een soort behagen geschept in mijn eigen zwartgallige buien. Vraag me niet waarom. Het zit waarschijnlijk in de familie van mijn vaders kant, de sombere Schotse invloed. Althans dat is me verteld. Ik ben nooit in Schotland geweest. Maar terwijl ik de winkelpaden van de supermarkt afzocht op die droge lenteochtend, was mijn zwaarmoedige stemming in het niets opgelost. Ik was weer thuis, en ik voelde me warm welkom geheten door de mooie, exotisch uitzierende vrouw in de nieuwe banketbakerswinkel.

Terwijl ik me probeerde te herinneren in welk winkelpad ik moest zijn voor de boodschappen die ik nodig had, dacht ik aan haar stralende gezicht. Waarschijnlijk liep ik geheimzinnig voor me uit te glimlachen, alsof ik iets wist wat niemand anders wist. Zo'n gezichtsuitdrukking waar ik woest om kan worden als ik hem bij een ander zie.

Bladerdeeggebak was niet bepaald dagelijkse kost voor ons, maar op de terugweg van de supermarkt ging ik de patisserie binnen. Ik moest behoorlijk lang wachten voor ik aan de beurt was. Dat vond ik geen bezwaar. Behalve de vrouw die achter de toonbank stond, waren er ook nog een man van achter in de veertig en een meisje van hooguit vijf of zes jaar in de zaak bezig. Uit de keuken achterin droegen de man en het meisje vierkante bladen vol bladerdeegpasteitjes de winkel in. De man moedigde het kleine meisje aan en stopte af en toe met sjouwen om een klant te bedienen. De klanten waren ongewoon goedgehumeurd. Er was niets te merken van de gebruikelijke zaterdagochtendstress en niemand probeerde voor te dringen. Niets van dat alles. Terwijl ik daar stond en genoot van de zoete geuren en de vriendelijke sfeer, voelde het alsof ik in een veilig haventje van ouderwetse goodwill was terechtgekomen. Dit moest wel te danken zijn aan het gezin dat de winkel runde, er hing een soort vanzelfsprekende tevredenheid om het drietal heen. Maar bovenal kwam het door de manier van doen van de vrouw.

Toen ik aan de beurt was, vroeg ik haar om zes sesambolletjes. Ik keek toe hoe ze de broodjes uitzocht en beetpakte met de lange, metalen tang. Een voor een en zonder haast liet ze de broodjes in de papieren zak in haar andere hand glijden. Haar kalme ernst liet doorschemeren dat deze simpele handeling van mij te bedienen haar volledige aandacht waard was. Ze was begin

Liefdeslied

veertig, misschien drie- of vierenveertig. Ze had een donkere huid en was opvallend knap, vermoedelijk Noord-Afrikaans. Maar wat ik nog indrukwekkender vond dan haar schoonheid was haar waardige houding. Die deed me denken aan de verfijnde hoffelijkheid die je vroeger regelmatig bij Spanjaarden tegenkwam, met name onder de *Madrileños*. Een beheerst, respectvol gedrag waaruit geloof in de menselijke waardigheid spreekt. Een houding die tegenwoordig in Madrid ver te zoeken is, behalve misschien bij een paar wat oudere mensen. Onbewust reageerden de klanten in de patisserie op de delicate ondertoon van hoffelijkheid van deze vrouw. Toen ze me de zak broodjes aangaf, bedankte ik haar en zij glimlachte. Maar vlak voor ze zich omdraaide zag ik iets treurigs diep in haar donkerbruine ogen, een glimp van oud, weggestopt verdriet. Terwijl ik naar huis liep, vroeg ik me af wat haar verhaal was.

Toen ik Clare later over de patisserie vertelde, zei ik iets in de geest van: ‘Die mensen hebben een soort eenvoudige onschuld over zich, vind je niet?’ Clare zat aan de keukentafel de krant te lezen en haar derde sesambolletje te eten. Telkens brak ze een stuk van het broodje, keek ernaar en doopte het vervolgens in haar koffie. Tijdens mijn afwezigheid was ze al diverse malen in het bakkerswinkeltje geweest, vertelde ze me. Maar ze had er niets bijster interessants aan kunnen ontdekken; ook niet aan de mensen die in de winkel werkten. ‘Hij is leraar,’ zei ze, alsof dat betekende dat ze onmogelijk boeiend konden zijn. Ze verdiepte zich verder in haar krant. Hardop fantaseerde ik nog even door over een puur en simpel liefdesverhaal tussen die twee. De stille, eenvoudige Australiër en zijn exotische bruid. Hoe zouden ze elkaar ontmoet hebben? Clare keek niet op van haar krant, maar onderbrak me met die rustige overtuiging van haar: ‘Liefde is

nooit simpel. Dat wéét je toch, papa.' Ze had natuurlijk gelijk. En of ik dat wist. Maar al te goed. En Clare wist het ook.

Ongeveer een week later zag ik de man van de patisserie in de bibliotheek. Hij had zijn dochtertje bij zich. In de weken die volgden, zag ik hem nog een paar keer in de bibliotheek. Soms was hij alleen en zat aan één van de tafels, gebogen over een boek. Er renden altijd wel kinderen rond die hun spullen lieten vallen en lawaai maakten, en ik was ervan onder de indruk dat hij onverstoorbaar door bleef lezen. Hij las zoals jonge mensen lezen, volledig verzonken in de wereld van zijn boek. En toch, dacht ik bij mezelf – ter verdediging tegen Clares cynisme. En toch. Het is écht een zuivere, bijna kinderlijke argeloosheid waarmee deze man zit te lezen. Ik probeerde een blik te werpen op de boeken die hij las, maar kon nooit helemaal hoogte krijgen van de titels. Ik groette hem een paar keer. Maar hij gaf alleen een koel knikje terug. Hij had grote handen, met prominente aderen. Mooie handen waren het, de handen van een vakman. Hij leek mij niet zozeer een leraar, eerder een ambachtsman. Misschien was hij houtbewerker. Of instrumentenmaker, dat zou me niet verbaasd hebben. Ik zag het meteen voor me hoe die handen vol liefde aan een klavecimbel zouden bouwen voor zijn beeldschone vrouw.

Toen hij zijn boek dichtklapte en opstond, zag ik zijn lange, lichtgebogen figuur. Ik sloeg hem gade terwijl hij de bibliotheek uit ging met zijn boeken onder zijn arm, zijn blik naar de grond gericht. Ik vroeg me opnieuw af hoe hij en zijn donkere, opvallende echtgenote elkaar hadden gevonden.

Het leek eerder zomer dan voorjaar die warme zondagmiddag in oktober, toen ik hem tegenkwam in het openluchtzwembad. Ik was me al een tijdje bewust van een andere zwemmer die gelijk met me op zwom in de baan naast me. Hij deed de borst-

Liefdeslied

crawl, net als ik. Beurtelings hieven we onze armen op en plonsden die weer in het water. Ik maakte mijn twintig baantjes af en ging rechtop staan in het ondiepe deel van het bad. Ik stond met mijn rug tegen de rand van het zwembad geleund en deed mijn zwembril af, toen degene in de baan naast mij ook overeind kwam. Ik zag direct dat het de man van de patisserie was. Ik was niet van plan iets tegen hem te zeggen, aangezien hij me blijkbaar niet wilde kennen. Dus was ik verrast toen hij me goedendag zei en vroeg of ik hier vaker kwam zwemmen. Ik antwoordde: 'Dat is wel mijn bedoeling.' Ik was blij dat hij opeens zo vriendelijk was, maar ik vroeg me af waardoor hij van gedachten was veranderd over mij.

En zo hebben John Patterner en ik elkaar ontmoet. Zij aan zij baantjes trekkend. Na het zwemmen nodigde hij me uit voor een kop koffie in het café bij het zwembad. We dronken onze koffie en keken toe hoe zijn dochter zwemles kreeg, samen met twee vriendinnetjes uit groep twee. Ze riep constant naar hem: 'Kijk eens, papa!' en hij riep constant terug: 'Ik zie je heus wel, lieve schat.' Ik zei: 'Wat heb jij een mooi kind.' Zijn ogen straalden van trots en liefde en ik herinnerde me hoe Clare en ik samen optrouwen toen zij op die leeftijd was. Wat waren we oneindig dikke maatjes geweest en wat voelden we elkaar feilloos goed aan. Dat zag ik allemaal terug in John Patterner en zijn dochter. Ze heette Houria, vertelde hij me. Toen hij haar aan me voorstelde, keek ze me ernstig aan en ik zag dat ze haar moeders ogen had. Ik weet niet meer waar John en ik over praatten die dag, maar wat ik nog wel weet is dat de koffie in de kartonnen bekertjes een beetje naar chloorwater smaakte. Twee weken later zag ik hem in zijn eentje in de bibliotheek zitten en stelde ik voor om koffie te drinken in Café Paradiso. Hij leek blij me weer te zien.

Daarna spraken we minstens één keer in de veertien dagen af in het Paradiso. Hij kwam langzaam en aarzelend op gang, maar beetje bij beetje begon hij me hun verhaal te vertellen. Het verhaal van hemzelf en zijn vrouw Sabiha, de mooie Tunesische met wie hij in Parijs trouwde toen hij een jonge man was, en zij eigenlijk nog maar een meisje. En het verhaal van hun dochtertje Houria, een indrukwekkende geschiedenis die prachtig en verschrikkelijk tegelijk was. Ze woonden nu in de twee of drie kamers boven de patisserie. Ze kunnen het daarboven niet erg ruim hebben gehad. Hun gezinskeuken was op de begane grond achter de winkel, waar Sabiha ook haar heerlijke pasteitjes klaarmaakte. Je kon de keuken vanaf de straat zien. Als ik er 's avonds laat langsliep om Clares herdershond Stubby uit te laten voor zijn laatste plasje van die dag, brandde er meestal nog licht in de bakkerskeuken.

Vanaf de dag dat we samen onze chloorwaterkoffie bij het zwembad zaten te drinken, had ik Johns behoefte om te praten aangevoeld. Maar hij was een bescheiden, teruggetrokken man en het duurde wel even voor ik hem overtuigd had dat zijn verhaal me interesseerde. Hij bleef maar zeggen: 'Ik hoop dat ik je er niet mee verveel,' en dan lachte hij. In die lach klonken zijn terughoudendheid en allerlei andere onzekerheden door. Dat lachje van hem maakte me ongerust. Ik was bang dat hij misschien zou besluiten dat hij me al te veel had toevertrouwd en dat hij er verder het zwijgen toe zou doen. Maar ik was de perfecte toehoorder voor hem. Dat zei ik hem ook. Ik was ronduit de beste toehoorder die hij ooit had gehad; een betere zou hij vermoedelijk nooit krijgen.

Ik had mijn laatste roman als de hekkensluis gezien. Het was weliswaar niet voor het eerst dat ik dat zo voelde, maar nu had ik er echt genoeg van. 'Zo is het mooi geweest,' had ik tegen Clare

gezegd toen ik het boek had afgerond. ‘Geen romans meer, ik stop ermee.’ Clare vroeg: ‘Wat ben je dan van plan, papa?’ Ik zei: ‘Ik ga met pensioen. Dat doen mensen. Ze maken reizen, gaan leuke dingen doen en ze slapen ’s morgens uit.’ Ze keek me sceptisch aan en zei: ‘Maar papa, ga je dan bowlen of zo?’ Ik ben haar vader, dus mag ze me best af en toe plagen. Niettemin was ik zo zeker van mijn zaak dat ik mijn laatste roman *Het afscheid* had genoemd. Dat leek me een vrij directe hint voor recensenten en interviewers, die altijd ijverig op zoek zijn naar symboliek en diepere betekenissen in wat wij schrijvers zoal neerkrabbelen. Ik zat te wachten op de eerste interviewer die me zou vragen: ‘Dus dit is uw laatste boek, begrijp ik?’ Mijn antwoord had ik immers paraat: ‘Ja, dat klopt,’ en dan zou ik er simpelweg van af zijn. Maar niemand die de vraag stelde. In plaats daarvan informeerden ze: ‘Is het autobiografisch?’ Waarop ik Lucian Freud citeerde: *Alles is autobiografisch en alles is een portret*. Het probleem was dat zij Freuds briljante metafoor letterlijk opvatten. Dus trok ik naar Venetië en wentelde me een maand of twee rond in mijn zelfgekozen, eenzame melancholie. Toen ik thuiskwam, beseftte ik dat ik geen idee had hoe dat moest, niets doen. Niet werken, hoe doe je dat? Daar had ik me mijn hele leven nog nooit mee beziggehouden en ik kwam er algauw achter dat géén boek schrijven moeilijker was dan wél een boek schrijven. Hoe moest ik nu stoppen? Het was een probleem. Een tijdlang verborg ik mijn paniek achter activiteiten zoals ’s morgens het Nationaal Museum bezoeken, midden in de week. Daar knapte ik niet echt van op. Het wemelde in het museum van mensen die niets deden, net als ik. Ik sloeg hen gade. Het leken me stuk voor stuk eenzame zielen. Toen kwam ik John Patterner tegen, en opeens had ik iets te doen. Ik luisterde, terwijl hij me zijn verhaal vertelde. Ik wilde

bovenal weten hoe en waarom het verdriet in de ogen van zijn prachtige vrouw was geslopen. Daarom volgde ik zijn verhaal met zoveel aandacht, om daar achter te komen.

Als het lekker weer was, namen we een tafeltje op het stoep-terras onder de platanen die voor Café Paradiso staan. John was een roker. 'Ik zal je wel van je werk afhouden,' opperde hij herhaaldelijk op bezorgde toon. 'Ik heb net even pauze,' antwoordde ik dan. Vervolgens zat hij daar een poosje zijn sigaret heen en weer te rollen, ging ten slotte rechtop zitten en begon me over zichzelf te vertellen met de sigaret onaangestoken in zijn hand. Als hij uitgesproken was, stonden we op en wandelden samen terug naar de winkel. Pas dan stak hij eindelijk zijn sigaret op. Waarschijnlijk probeerde hij te stoppen met roken. Hij vertelde me dat hij afkomstig was uit een boerenfamilie ergens langs de zuidkust van New South Wales. En Clare had gelijk gehad, hij was tegenwoordig leraar. Hij gaf Engels als tweede taal aan jongens en meisjes op de plaatselijke middelbare school in Carlton, onze wijk in Melbourne. De pubers aan wie hij les gaf kwamen grotendeels uit gezinnen waar geen Engels werd gesproken, en dat is zo ongeveer de helft van de bewoners van onze buurt. Hij sprak met groot respect over zijn leerlingen maar toch had ik het gevoel dat hij niet zo blij was met zijn baan. Hij hield van zijn vrouw en dochter, maar hij vond het ook heerlijk om helemaal op te gaan in een boek. Volgens mij was hij echt dol op lezen.

Maar nu zijn verhaal. Al snel begon ik me te realiseren dat het in zekere zin een bekentenis was. Maar geldt dat niet voor alle verhalen? Dat het bekentenissen zijn? Onze drang om verhalen te vertellen... zit daar geen hunkering achter naar vergiffenis?

Dom Pakos stond in het kleine keukentje achter in zijn eet-café. Hij was druk bezig de gebruikelijke doordeweekse dagschotel op te dienen. Het aanbod bestond uit overgare stukken draderig rundvlees gecombineerd met zo'n twintig gekookte, in slordige dobbelstenen gesneden courgettes, uit de losse pols op smaak gebracht met een of twee soorten kruiden. Het vlees was afkomstig uit een van de slachthuizen die een paar straten verderop stonden. Dom had dit nederige gerecht opgewaardeerd door het de luisterrijke naam *sfougato* te geven. Dom Pakos was een stevig gebouwde man, kort van stuk en met een neus die in zijn jonge jaren zo vaak gebroken was dat hij eruitzag alsof er een olifant op had gestampt. Ondanks zijn massieve bovenlijf bewoog Dom, die op dat moment negenenveertig was, zich snel en zelfverzekerd. Uit een kolossale stoofpan die op het fornuis voor hem stond, schepte hij de *sfougato* in een rij kommen op het marmeren werkblad rechts van hem. Plotseling liet Dom de grote ijzeren lepel los. De lepel plonsde terug in de pan en grote spet-

ters jus belandden op zijn witte overhemd. Zijn adem stakte. Het leek alsof hem een dringende afspraak te binnen schoot. Toen zakte hij in elkaar op de tegelvloer.

Eetcafé Chez Dom bevond zich in het smalle straatje dat destijds bekendstond als de Rue des Esclaves, tegenover de stoffenwinkel van Arnoul Fort en vlak naast de kantoorboekhandel van André en Simone. In die dagen was de hele buurt doortrokken van een onontkoombare vieze lucht, waar je neusgaten van prikten en de tranen je in de ogen sprongen. Wie wilde weten waar de penetrante geur vandaan kwam, moest de voordeur van het café uit stappen, links afslaan, langs de boekhandel naar de hoek van de straat lopen en het plein oversteken. Vervolgens zo'n honderd meter verder een helling afdalen om ten slotte aan de overkant van de spoorlijn te stuiten op de bron van de allesoverheersende stank. Daar stonden de grote abattoirs van Vaugirard. Voor de plaatselijke bewoners betekende de karakteristieke lucht van de slachthuizen twee dingen: werk en thuis. Op sommige dagen was de stank doordringender dan gemiddeld, en er waren momenten dat je er amper iets van merkte. Het was net als het weer. De geur hing er altijd, dag en nacht, zomer en winter. En zoals dat meestal gaat, was de stank voor de mensen die hier woonden zo vertrouwd geworden dat ze zich er niet aan stoorden. Het waren de nieuwkomers die hun neus optrokken.

Doms vrouw, Houria, had rode geruite gordijnen voor de onderste helft van het caféraam gehangen. De gordijnen waren altijd ver opzij geschoven, zodat er meer daglicht in de bescheiden lunchroom viel en de klanten konden zien wie er zoal buiten op straat liepen. Binnen stond een onopgesmukte, gelakte houten bar tegenover de ingang, en hier was Houria in de weer met brood, koffie en wijn. De houten sierlijsten langs het raam en de

Liefdeslied

deur waren groen geschilderd en de muren hadden een neutrale, verschoten oudroze kleur, een beetje zoals de onderkant van een versgeplukte paddenstoel. Houria zorgde altijd dat er gewassen en gestreken rood-groengeblokte tafelkleden op de tafels lagen. Op de bar, aan het uiteinde dat zich het dichtst bij de deur bevond, stonden altijd bloemen. Afhankelijk van het seizoen was dat óf een weelderig boeket gele margrietten óf een bos roodbruine chrysanten, in een groene aardewerken kan. In een niet al te professioneel handschrift was met rode letters het woord CAFÉ dwars over het raampje boven de deur geschilderd. Dat was de enige, bescheiden aanwijzing dat hier een eetgelegenheid was gevestigd. Achter in het eetgedeelte, tegenover de deur en rechts van de bar, hing een kralengordijn dat toegang gaf tot de keuken. Daar deed Dom Pakos zijn werk. De klanten van Chez Dom kwamen uit de nabije omgeving, en veel van hen behoorden tot het lagere personeel van de abattoirs. Er kwam zelden of nooit iemand lunchen in het kleine café die niet alle andere klanten kende. Vreemden vonden alleen bij uitzondering hun weg naar Chez Dom.

Twintig jaar geleden waren Dom Pakos en zijn Tunesische vrouw het eetcafé begonnen. Het was in de winter van 1946, in die chaotische dagen direct na de oorlog toen iedereen weer met moeite overeind probeerde te krabbelen. Voor de oorlog had Dom Pakos als matroos op een koopvaardijship gevaren, en tijdens de oorlog als scheepskok. Hij strandde in Parijs, kort nadat de vrede was getekend. Hij ontmoette Houria, die toen achtentwintig was, en dat was reden genoeg voor Dom Pakos om een poging te wagen als uitbater van een eetcafé. Achteraf beweerde hij altijd met een mengeling van trots en verbazing dat pas toen hij Houria tegenkwam, de puzzelstukjes van zijn leven op hun plaats vielen. Toen ze elkaar tegen het lijf liepen, waren ze allebei

buitenbeentjes geweest. Op het moment dat ze elkaar zagen, drong het direct in volle hevigheid tot hen door dat zij voor het leven met elkaar verbonden waren. Geen van beiden had behoefte aan kinderen om hun samenzijn compleet te maken. Dom en Houria maakten elkaar compleet.

Dom dacht van zichzelf dat hij geweldig kon koken, maar in werkelijkheid was hij nauwelijks een middelmatige kok te noemen. Het eetcafé gedijde niet zozeer vanwege Doms kookkunst, maar doordat hij een energieke, opgewekte man was die genoot van het gezelschap van zijn klanten. Voor Dom Pakos waren alle mensen in hoge mate gelijkwaardig. De goeden en de slechten, de lelijkerds en de knappe kerels, oud of jong, gebrekkig of fit, ze waren allemaal één pot nat voor Dom. Hij mocht ze allemaal. Hij was in de ruigste havensteden van de wereld geweest en had zo'n beetje alles wat menselijk was aan zich voorbij zien trekken. Als je maar enigszins op een mens leek, dan voelde je al dat Dom je een warm hart toedroeg. En als je een zwerfhond of -kat was, voerde hij je etensrestjes bij de achterdeur van zijn keuken, die tot de dag van vandaag uitkomt op de smalle, met kinderkopjes geplaveide steeg achter de winkelpanden. Toegegeven, ook Doms tolerantie kende haar grenzen. Maar doorgaans stond hij open voor de wereld en mocht iedereen zich zonder onderscheid koesteren in zijn warme genegenheid. Hij was niet religieus, maar had niets tegen het gezelschap van mensen die dat wel waren. Dom had de gave om gelukkig te zijn. Dat had hij van zijn moeder. Zijn ruimhartigheid en gemakkelijke omgang met mensen konden zelfs aan de meest verzuurde geest een glimlach ontlokken.

Het was dan ook jammer dat hij zo aan zijn einde kwam. Minder dan twee minuten nadat Dom in elkaar was gezakt, kwam Houria de keuken binnen. Ze baande zich een weg door

het kralengordijn met de een of andere opmerking op het puntje van haar tong. Ze verwachtte dat er een rij gevulde kommen voor haar klaar zou staan om uit te serveren aan de klanten. Ze zag meteen dat Dom Pakos dood was. Maar Houria begon niet te gillen en reageerde in geen enkel opzicht alsof ze getuige was van iets vreselijks. Ze knielde neer op de oude, gescheurde tegels, ging naast haar echtgenoot zitten en nam zijn hoofd voorzichtig in haar handen. ‘Dom!’ smeekte ze zachtjes, alsof ze dacht dat ze hem nog wakker kon maken. Ze wist dat hij dood was. De dood is niet mis te verstaan. Maar ze kon het gewoon niet geloven. Het was voor het eerst dat ze een grimas van onbehagen zag op het gezicht van haar man, en dat was wat ze zich achteraf herinnerde.

Toen de lijkschouwer het lichaam van Dom twee dagen later onderzocht in het mortuarium van het ziekenhuis, concludeerde hij dat er een slagadergezwel in Doms onderbuik was opengebarsten. ‘Dom heeft nauwelijks geleden’, verzekerde hij Houria. Ze was naar het ziekenhuis gekomen om de uitslag van het onderzoek te horen. De arts was een lange man, met hangende schouders en droevige ogen, alsof hij het leed van de hele wereld met zich mee torste. Hij had een klein snorretje onder zijn grote neus. De man deed Houria denken aan de grote redder van Frankrijks waardigheid, le Général in eigen persoon. Ze voelde zich veilig in zijn nabijheid. Ook al zat ze in zijn kantoortje pal naast het mortuarium, ze geloofde half dat de lijkschouwer haar zou gaan vertellen dat Dom tegen alle verwachting in nog leefde.

‘Dus hij is écht dood?’ vroeg ze. Het minuscule sprankje hoop dat ze tot dan toe had gehouden, flakkerde en doofde uit terwijl ze dit zei.

‘O zeker, Madame Pakos, uw echtgenoot heeft dit aardse tra-

nendal verlaten, daar is geen twijfel over mogelijk.’ De arts glimlachte en streek over zijn snor, die nu opeens veel weg begon te krijgen van het snorretje van Hitler. ‘Uw man was voor zijn leeftijd in een heel goede conditie, Madame Pakos.’ Er lag een blij verraste, troostrijke klank in zijn stem, zodat ze heel even dacht dat dit goed nieuws was. ‘U moet wel bijzonder goed voor hem gezorgd hebben. Toen de aorta van uw man openbarstte, is hij in een paar seconden doodgebloed.’ De lijkschouwer zweeg even en leek in gedachten verzonken, totdat hij opeens een alarmerend geluid maakte tussen zijn opeen geperste lippen door: ‘Fflaaatsj!’ Tegelijkertijd strekte hij zijn samengevouwen handen uit naar Houria en klapte ze abrupt open.

Houria maakte een sprongetje van schrik.

De arts sloeg haar aandachtig gade, en sprak toen op plechtige toon: ‘Toen de poort eenmaal geopend was, Madame Pakos, heeft dat grote hart van uw man zijn bloed met een enorme snelheid in zijn buikholte gepompt. Heldhaftig probeerde het hart zijn taak uit te voeren. Maar helaas.’ Hij zweeg even, haalde diep adem en boog zich naar Houria toe. Hij kwam zo dicht met zijn hoofd bij het hare, dat ze wel twee samenzweerders leken. ‘Wanneer het Canal Grande van het lichaam buiten zijn oevers treedt dan geldt: hoe sterker het hart, hoe sneller het overlijden van de mens.’ Hij leunde achterover. Zijn gezichtsuitdrukking gaf Houria te kennen dat er zojuist iets duidelijk was gemaakt wat hem heel tevreden stemde. Ze vroeg zich af of ze hem misschien moest feliciteren. Maar het gesprek was afgelopen. De lijkschouwer had nog veel meer te doen die dag.

•

Liefdeslied

Dit gesprek in het ziekenhuis betekende voor Houria het officiële einde van twintig jaar geluk samen met Dom Pakos. Ze was zevenenveertig en van nu af aan zou ze alleen zijn. Ze bedankte de lijkschouwer, stond op van haar stoel en ging terug naar het eet-café, waar het akelig stil was. Een eenzame, lege ruimte zonder haar Dom. Ze ging op hun grote bed in de slaapkamer boven het café zitten en staarde uit het raam naar de ramen boven de winkel van Arnoul en Monique Fort aan de overkant van de straat. Ze had haar jas nog aan. Krampachtig hield ze haar handtas tussen beide handen in haar schoot geklemd, alsof ze ieder moment verwachtte overeind te moeten komen om snel ergens heen te gaan. Maar de minuten gingen voorbij, en er gebeurde niets. Ze hoorde stemmen van spelende kinderen op straat onder haar raam, toeterende auto's en nu en dan een stem die iemand begroette of afscheid nam. De beklemmende, scherpe stank van de slachthuizen hing als een deken om haar heen. Dit was haar thuis. Wat zou ze nu graag honderden jaren terug zijn gegleden in het verleden. Dan had ze haar eigen jammerklacht bij het koor van klaaglijke vrouwenstemmen van haar eigen volk kunnen voegen, die samen rouwden om het verlies van een dierbare. Maar voor haar was dat allemaal allang voorbij. Houria zat een hele tijd uit het raam te kijken, tot ze zich opeens herinnerde dat Dom nooit meer thuis zou komen. Machteloos begon ze te snikken en voelde de stekende pijn van het verlies als een ijzeren band rond haar borst.

Toen ze ten slotte uitgehuild was, stond ze op van het bed, ging naar beneden en hing haar jas op in het bijkeukentje. Ze zette haar tas op de houten tafel in de keuken. Ze maakte een glas zoete muntthee en hield het vlak onder haar neus om zichzelf op te beuren met het vertrouwde aroma. Ze kon Doms schaduw

zien door het kralengordijn. Hij stond bij een tafel in het eetzaaltje uit het raam te kijken, al pratend met een klant en gebarend met een doek in zijn hand. Hij leek zo echt dat ze haar hand had kunnen uitstrekken en hem aanraken. ‘Dom!’ fluisterde ze, terwijl een wanhopig gevoel van leegte zich van haar meester maakte. ‘Weet je nog? Je had me toch beloofd dat je altijd van me zou blijven houden? Dat je me nooit in de steek zou laten?’

Ze sloot het café af en plakte een briefje op de deur. Dagenlang liep ze doelloos rond, pakte een steelpan op en zette hem weer neer, ging naar de achterdeur en keek het steegje in, zonder te weten wat ze met zichzelf aan moest. Ze had voortdurend huilbuien en kon zich er niet toe brengen om iets te gaan doen. Tolstoj, de spookachtig grijze, grote Russische wolfshond van André, kwam bij de achterdeur naar haar toe. Hij drukte zijn kop tegen haar aan en keek naar haar op met zijn grote, droevige ogen. Ze streefde het prachtige beest over zijn ruige vacht en hij bleef haar aandachtig aankijken terwijl zij hem vertelde hoe verdrietig ze was. De typische geur van zijn vochtige dierenvacht drong als een stille troost door in haar neusgaten.

Op een avond toen de kinderen op straat allemaal al naar huis waren en er geen toeterende auto’s meer langsreden, ging ze in de doodstille, kleine woonkamer zitten. Die ruimte hadden Dom en zij ooit samen ingericht onder de trap. Ze schreef een brief aan haar broer in El Djem. Ze voelde een ongewoon groot verlangen naar haar vaderland en haar familie. Het gevoel werd sterker naarmate de avond viel, zoals het water van een al lang opgedroogde bron dat terugkomt en met kracht naar de oppervlakte borrelt.

Beste Hakim, schreef ze. Mijn man is overleden en nu ben ik alleen. Ik heb besloten om naar huis te komen, maar eerst moet ik onze

Liefdeslied

zaken hier regelen en het café verkopen, als ik een koper kan vinden. Wij zijn niet de eigenaars van het pand. Maar André, onze huisbaas, is een aardige man. Hij zal me vast de tijd geven om alles zo goed mogelijk in orde te maken.

Ze voegde er nog een paar regels over zichzelf aan toe en vroeg vervolgens hoe het thuis met iedereen ging. Thuis... al schrijvend moest ze haar uiterste best doen om zich die verre plaats helder voor de geest te halen. Haar thuis, dat ze niet meer had gezien sinds ze er als zeventienjarige met haar moeder was vertrokken. Dat was dertig jaar geleden.

•

Het was een paar dagen later. In El Djem kwam Houria's broer Hakim thuis van zijn dagelijks werk bij de wegarbeiders. Bij de deur pakte zijn vrouw zijn jas van hem aan en zijn twee ongetrouwde dochters, Sabiha en Zahira, stonden naast haar naar hem te kijken. Hakims snor was helemaal wit van het stof van de weg. Zijn vrouw overhandigde hem direct zijn leesbril en de brief. Staande in de deuropening hield hij de envelop tegen het licht en bekeek het handschrift. Met zijn door het werk misvormde duimnagel ritste hij onder de flap van de envelop door, haalde het velletje papier eruit en vouwde het open. Hij las de brief van zijn zus hardop aan hen voor, sprak ieder woord zorgvuldig uit en liet na iedere zin een korte stilte vallen. Hakim was zijn baan bij de overheid kwijtgeraakt toen hij lid werd van de Communistische Partij, maar zijn idealen en zijn zelfrespect stonden nog stevig overeind. Toen hij de brief van zijn zus voorlezen had, keek hij zijn vrouw en dochters onderzoekend aan. 'Dom Pakos is dood,' zei hij, alsof hij hun reactie wilde peilen.

Hij had Houria's echtgenoot nooit ontmoet. 'Mijn zus komt terug naar huis.'

Hakim waste zich, liep het binnenplaatsje op en ging op de bank onder de granaatappelboom zitten. Hij rookte een sigaret en hief zijn gezicht op om de laatste zonnestrallen van de dag op te vangen. De reusachtige ruïne van het Romeinse amfitheater in de verte was goed zichtbaar boven de muur van hun binnenplaats. De oeroude stenen glansden als goud in het avondlicht. Zijn vrouw bracht hem een glas muntthee en hij bedankte haar. Ze trok zich in huis terug om het avondeten klaar te maken. Hij bleef rustig zitten en dronk zachtjes slurpend zijn thee. Af en toe nam hij een trekje van zijn sigaret. Hij had de wanhoop gelezen in de woorden van zijn zus en het had hem geraakt. Ze hadden elkaar dertig jaar niet gezien. Hij besloot om zijn jongste dochter, Sabiha, naar Parijs te sturen om Houria gezelschap te houden. Sabiha kon Houria helpen tot het haar gelukt was de zaak te verkopen en ze haar verhuizing terug naar El Djem geregeld had. Hij kon de gedachte niet verdragen dat zijn zus daar in die verre stad van ballingschap alleen was met haar verdriet. Zelfs terwijl de beslissing zich nog in Hakims gedachten vormde, ging het door hem heen hoe de patronen in een familie tot stand komen. Hoe ze zichzelf herhalen als weefpatronen in een tapijt, van generatie op generatie. Hij dacht aan Houria, die met de bus vertrokken was samen met zijn moeder, al die jaren geleden. Hoe hij met zijn vader en zijn twee broers langs de weg stond terwijl de bus in beweging kwam en wegreed bij het postkantoor. Zijn moeder en zus hadden hun gezichten tegen het raam gedrukt en uit alle macht gewuifd. Hij was toen nog niet volwassen en had volstrekt niet begrepen waarom zijn moeder wegging. Maar hij had het geaccepteerd.

Liefdeslied

Sabiha kwam het huis uit lopen. Zij was zijn favoriete dochter. Ze liep naar hem toe en pakte de brief die hij naast zich op het bankje had gelegd. Hij keek toe hoe ze hem las, beter gezegd, hoe ze hem bijna met haar ogen verslond. Het Lastpak, noemde hij haar. Hij had twee dochters, en juist op deze had het lot zijn stempel gedrukt. Waarom dat zo was? Dat wist niemand, maar vanaf de dag van haar geboorte had hij geweten dat zij heel anders zou worden dan zijn oudste dochter. Hij en Sabiha begrepen elkaar op een manier die ze geen van tweeën konden uitleggen. Hij wist dat Sabiha het verdriet van Houria aan zou kunnen en dat ze Parijs aan zou kunnen. Sabiha zou zelfs de hele wereld aankunnen, als dat van haar gevraagd werd. Wat is dat toch, vroeg hij zich af terwijl hij vol liefde toekeek hoe gretig zijn mooie dochter de brief las. Wat maakt sommige mensen zo totaal anders dan andere, dat ze niet eens dezelfde toekomst kunnen delen?

Sabiha ging op het smalle bankje naast haar vader zitten en legde haar hoofd tegen zijn schouder. ‘Mis je je zus?’ vroeg ze hem. Zij droomde al van haar tante Houria in Parijs. Ze verlangde ernaar haar tante te ontmoeten en Parijs te leren kennen.

Sinds Doms overlijden liep Houria te piekeren over haar kapsel. Dom had haar altijd graag met lange haren gezien. Iedere avond had ze voor de spiegel van haar toilettafel gezeten, haar dikke, dubbele wrong losgemaakt en haar lange lokken helemaal uitgeborsteld, terwijl hij haar in bed lag te bewonderen. ‘Lang haar,’ had hij tegen haar gezegd, ‘is het mooiste sieraad van een vrouw.’ Ze sliepen naakt, zomer en winter. Zolang Dom leefde, had ze geen kans gezien om met één woord over een andere haarstijl te reppen. Maar Houria was al een hele tijd stiekem afgunstig geweest op vrouwen met korte haren.

Hoewel niemand, en zeker Houria niet, rechtstreeks zou beweren dat Doms dood eigenlijk een geluk bij een ongeluk was, bleken er toch interessante kanten aan te zitten voor Houria. Zijn afwezigheid gaf haar bepaalde vrijheden. Nu en dan betrapte ze zichzelf er met een gepast schuldgevoel op dat ze het leuk vond om haar eigen gang te gaan. Dat de gedachte haar prikkelde dat ze nu een nieuw en boeiend deel van haar leven tegemoet ging.

Liefdeslied

Ze had een beginnetje durven maken door haar grijze haren uit te laten groeien. En dat was alles, tot nu toe. Maar het was tenminste iets. Ze bleef niet in het verleden hangen. Op straat zag ze vrouwen van haar eigen leeftijd of zelfs ouder, met een modieus kortgeknipt grijs kapsel lopen. Ze was jaloers op ze. Het kwam niet zozeer doordat ze er zo vlot en slim uitzagen, hoewel dat óók het geval was, maar doordat ze vrijer leken, en zelfverzekerder. Alsof ze in een wereld leefden die ze zelf hadden gekozen. Hun eigen wereld, dat was waar ze deze vrouwen om benijdde. Het moest iets te maken hebben met een beslissing die ze hadden genomen. Hun tred was lichter, dat viel haar op. Ze liepen met een lichte, verende pas, anders dan oudere vrouwen zoals zijzelf die hun haar nog lang droegen en die het grijs om de paar weken door de kapper lieten bijkleuren. Nu Dom er niet meer was, stond ze te popelen om bij die Parijse vrouwen met korte kapsels te horen, voor het te laat was om ervan te genieten. Maar nu liep ze hevig te dubben over de vraag of Dom al lang genoeg dood was om met goed fatsoen haar haren af te laten knippen. Ze wilde zijn nagedachtenis niet ontoren. Als ze nu plotseling in het eetcafé en op straat zou verschijnen met kort haar, zou het dan niet voor iedereen lijken alsof ze blij toe was dat ze hem kwijt was? Zou het zelfs voor haar niet zo lijken? Alleen deze tobberijen hielden haar nog tegen.

Ze stond in de deuropening tussen de keuken en het eetcafé, hield het kralengordijn opzij en keek toe hoe Sabiha de tafels dekte. Sabiha had een mooie, blauw met witte jurk aan met een ceintuur om haar middel. Ze droeg een blauwe haarband en haar lange, donkere haren golfdan tot halverwege haar rug. Toen Sabiha even haar rug rechtte en zich omdraaide zei Houria: ‘Hoe denk jij dat kort haar mij zou staan, lieverd?’

Met haar handen vol messen en vorken, plus een poetsdoekje om ze op te wrijven, bleef Sabiha stilstaan en bekeek haar tante eens goed. Ze zag een vrouw van tegen de vijftig met een dikke, opgestoken haardos, waarvan de verf bij de wortels uitgroeide. Daar kwam een levendige, staalgrijze kleur tevoorschijn. ‘Echt kort? Of alleen maar iets korter?’ vroeg ze. Houria had een breed, niet onknap gezicht en haar haren waren in een royale dubbele wrong boven op haar hoofd vastgespeld. Het leek een beetje alsof ze een koeienvlaai op haar kruin had. Het zag er onnatuurlijk en zwaar uit. En door die dikke, stijve knot leek haar tante wel een oude vrouw. Een vrouw die het had opgegeven om zich mooi te maken, of misschien juist te veel haar best deed. Een paar dagen eerder had Houria zich tegen haar beklaagd dat ze al zo oud was. Maar Sabiha had gezegd: ‘Jij ziet er niet oud uit. Je lijkt echt heel jong voor iemand van jouw leeftijd.’ Houria had gelachen en haar geknuffeld.

‘Nee, écht kort,’ zei Houria nu, terwijl ze haar handen ophief en de zware koeienvlaai met haar vingertoppen omhoogduwde. Meteen zat er overal meel op de donkere knot – ze was bezig geweest bladerdeeg te maken. ‘Zo’n vijf centimeter ongeveer.’ Ze hield haar hand op en gaf met haar duim en wijsvinger de haarlengte aan die ze bedoelde. ‘Vijf, misschien hooguit acht centimeter. Wat vind je? Eerlijk zeggen.’ Ze verlangde ernaar om eindelijk onder haar haren vandaan te komen. Als Sabiha het ermee eens was, zou ze deze middag nog naar de kapper gaan en het af laten knippen. Sabiha zelf had prachtig haar, lang en glanzend en zwart als... nou ja, héél erg zwart. Het zou ontzettend zonde zijn als Sabiha haar haren kort liet knippen. Maar daar ging het nu niet om. Sabiha was eenentwintig en zou binnenkort op zoek moeten naar een man, en een gezin stichten. Op Sabiha’s leeftijd

Liefdeslied

waren lange haren een vereiste, net als een snor voor iedere man met maar een beetje fatsoen in zijn lijf. Tja, alles op zijn tijd.

Sabiha glimlachte. Haar tante stond voor haar, gehuld in een gigantisch blauw schort met daaronder die zware zwarte schoenen die ze altijd aanhad. Houria was absoluut geen schoonheid. Ze was klein en dik. Ze was een schat van een vrouw, maar mooi was ze niet. Die enorme borsten, korte, sterke armen en stevige benen kon je niet mooi noemen. Zeker, ze was een lieve, capabele vrouw; hartelijk en gul. Dat allemaal wel. Maar dat haar tante zo ijdel bleek te zijn, daar stond Sabiha echt van te kijken. Sabiha's moeder was helemaal niet zo. Tenminste, daar had Sabiha nooit iets van gemerkt. Haar moeder was in ieder geval niet bijzonder geïnteresseerd in haar eigen uiterlijk, zoveel was zeker. Ze was fijngevoelig, zorgzaam en uitgesproken trots op Hakim, haar man. Sabiha probeerde zich haar moeder voor te stellen met kort haar, maar het lukte niet. Houria was zo'n ander type dan haar moeder. Sabiha's moeder was wél mooi, zonder daar iets voor te doen, onder alle omstandigheden. Ook toen ze bedroefd en huilend afscheid had genomen van Sabiha, toen die met de bus vertrok vanaf de halte bij het postkantoor. Haar vader was duidelijk niet getrouwd met het evenbeeld van zijn zus. Sabiha vond het grappig om te zien dat Houria zich zo druk maakte om haar kapsel. 'Laat het toch een keer kort knippen,' zei ze. 'Als je het niet mooi vindt, kun je het altijd weer laten groeien.'

Houria streek over haar wrong. 'Denk je dat echt?' Diep van binnen wist ze dat nu een kort kapsel nemen een soort scheiding betekende van Dom. Wilde ze van hem scheiden? Was dat het? Nee. Maar ze wilde wel breken met hun verleden. Zo zat het. Hopen op een goede toekomst, dat moest toch kunnen? Nieuwe plannen maken. Dom was dood, dus ze had geen andere keus.

Als zij niet in het verleden wilde blijven steken, was een breuk met hun gezamenlijke geschiedenis noodzakelijk. Die gedachten kwamen zomaar uit de lucht vallen en ze wist niet precies wat ze ervan moest vinden. Was het goed of fout van haar? Ze twijfelde. Maar haar hart ging er sneller van kloppen. Ze kon het niet helpen dat ze stiekem trots was op zichzelf. Want ze begreep wel dat er een zekere moed voor nodig was om zelfstandig stappen te zetten.

‘Het groeit wel weer aan,’ zei Sabiha luchtig en ze ging verder met bestek neerleggen op de rood-groengeblokte tafellieden. ‘Laat het toch afknippen als je dat wilt. Dat zou ik doen.’

‘Echt waar?’ Dit was niet het antwoord waar Houria op had gehoopt. Ze wilde haar nichtje graag enthousiast zien over haar plan. Bedrukt zei ze: ‘Dom vond het juist mooi als het lang was.’

Sabiha stopte weer met tafeldekken en ze stonden elkaar ieder aan één kant van het eetzaaltje aan te kijken.

Bijna had Sabiha gezegd: Hoor eens, Dom is dood, oké? Dus doe met je haar waar jij zin in hebt. Wat maakt het uit? Maar ze glimlachte en zweeg. Ten slotte had zij Dom nooit gekend, en nu was er blijkbaar een probleem dat ze niet begreep. Mensen hadden soms vreemde gedachtecronkels. Maar ze was dol op haar tante en wilde niets zeggen wat haar zou kunnen kwetsen.

Houria trok haar schouders op. ‘Ik weet gewoon niet wat ik moet doen!’

•

Op de allereerste avond, toen Sabiha net in Parijs was aangekomen, stonden ze samen in de achterkamer op de bovenverdieping. Houria had er een schattig logeerkamertje van gemaakt, speciaal voor haar. De kamer met het schuine dak zag er veilig, knus en

huiselijk uit. Er stond een bed met een gebloemde spreij en daarnaast een stoel met een rechte leuning. Onder het laagste gedeelte van het dak had Houria een oude, zwarte koffer uit Doms zee-manstijd geschoven. Daar kon Sabiha haar kleren in opbergen. In het diepe raamkozijn stond een schaal met een of andere heerlijke potpourri te geuren, alsof de lucht in de kamer ingezegend werd.

Sabiha voelde zich meer dan welkom. Houria verontschuldigde zich omdat er nog geen spiegel hing.

‘Ik zorg dat je een spiegel krijgt, liefje. Zodra ik maar even tijd heb.’ Toen vroeg ze: ‘Is er iets bijzonders wat je zou willen doen nu je in Parijs bent?’

Sabiha zei: ‘Ik heb ervan gedroomd om de Eiffeltoren te beklimmen en dan over heel Parijs uit te kijken.’

Houria leunde naar voren en wees door het dakraampje boven het bed. ‘Zie je dat rode licht? Heel ver weg, ten noorden van ons?’ Sabiha boog zich ook voorover om beter in de verte te kunnen kijken en hun hoofden raakten elkaar. ‘Dat is het licht op de top van de Eiffeltoren.’ Daar stonden ze, tegen elkaar aangeleund, en keken door het kleine vensterglas naar de feeëriek gloed die boven de reusachtige stad hing.

Sabiha zei: ‘Wat is dat prachtig.’ En dat was het ook, want er is niets mooiers in de hele wereld dan het uitzicht over de daken van Parijs bij nacht.

‘Weet je wat, we gaan samen,’ zei Houria. ‘Ik ben nog nooit op de Eiffeltoren geweest. Dom was niet zo’n man voor bezienswaardigheden.’ Ze gaf Sabiha een zoen op haar wang, ging recht op staan en vervolgde: ‘Ik heb me bedacht wat de verkoop van het café betreft, en ik ga ook niet terug naar El Djem. Daar hoor ik niet meer thuis.’ Ze keken elkaar aan. ‘Ja, echt. Ik was in paniek toen ik die brief aan je vader schreef. Doms overlijden was

een grote schok. Ik wist niet waar ik mee bezig was. Ik wist niet wat ik zei of dacht, of wat dan ook.' Ze pakte Sabiha's hand en trok haar mee de trap af en de keuken in, waar ze warme chocolademelk maakte voor hen allebei. 'Toen ik weer een beetje tot mezelf kwam en erover nadacht hoe dat zou zijn, als ik terug zou keren naar Tunesië, wist ik dat hier mijn ware thuis is. Ik wil in Parijs blijven tot mijn dood.'

'Dat moet je niet zeggen. Jij gaat nooit dood.'

Diep in haar hart was Sabiha opgetogen. Zij had voor zichzelf al meteen besloten dat ze niet terug naar huis zou gaan, tenzij ze absoluut gedwongen werd.

'Hier heb ik mijn herinneringen,' zei Houria. Ze overzag de keukens met de versleten potten en pannen, de aardewerken kannen, de stapels kommen en oude bruine *pichets* en wijnflessen. Alle werkgerei en persoonlijke spullen die zij en Dom in de loop der jaren hadden verzameld. 'Alles wat ik van Tunesië heb, zijn die paar uitgekauwde, armoedige jeugdherinneringen. Als ik nu terug zou gaan, zou ik daar als weduwe tussen de bejaarde vrouwen moeten zitten en luisteren naar hun geroddel over vroeger. Over een tijd die ik daar helemaal niet heb meegemaakt. Over mensen waar ik niets van af weet. Waar moet ik met ze over praten? In Tunesië zou ik eenzamer zijn dan ik hier ben. Het enige wat ik daar kan doen is afwachten tot ik doodga. Nou, daar ben ik nog niet klaar voor. Van geen kanten.'

Sabiha zei: 'Je bent nog best jong, tantetje.'

Houria sloeg haar armen om Sabiha heen en trok haar tegen zich aan. 'Wat ruik jij toch lekker. Ik wil je houden, hoor.'

•

Liefdeslied

Sabiha ging verder met tafeldekken.

‘Dat haar van jou gaat er deze middag nog af,’ zei ze resoluut. Trots keek ze het café rond. Ze genoot er altijd van om alle messen en vorken, waterkannen en glazen precies op hun plaats te zien voordat de mannen kwamen binnendruppelen voor hun middagmaal. Even stond ze haar werk te bewonderen en richtte toen haar blik weer op Houria.

‘Ik ga wel met je mee naar de kapper. Dan hou ik je hand vast.’
De vrouwen lachten allebei.

Houria zei: ‘Wat zou ik moeten beginnen zonder jou?’